

DOI 10.52260/2304-7216.2024.4(57).30

ӘОЖ 330.11; 330.13; 330.15

FTAMP 06.73.15

О.М. Несіпбай*, PhD докторанты¹М.А. Серикова, PhD, доцент¹Г.С. Серикова, э.ғ.к., доцент²Д. Хамитова, э.ғ.к., қауымд. профессор,³

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан¹

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан²

Қазақ ұлттық хореография академиясы,

Астана қ., Қазақстан³

*-негізгі автор (хаттар үшін жауапты автор)

e-mail: djolzhik@gmail.com

ЕАЭО САЛЫҚТЫҚ ӘКІМШІЛІГІНІҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Бұл жұмыстың мақсаты 2022-2023 жылдардағы Еуразиялық 4 елдің салық әкімшілігінің макроэкономикалық тұрақтылыққа, тікелей шетелдік инвестицияларды тартуға және ЖІӨ-нің нығайуына қосқан үлесіне қатысты салыстырмалы тиімділігін бағалау және салыстырмалы талдау болып табылады. Арнайы ССР деректерді қоршаған ортада талдау шығару бағытындағы модельді қолдану арқылы зерттеліп отырған Еуразия елдерінің салық органдарының жұмыс тиімділігін өлшеу, салыстырмалы тиімділікті бағалау, нәтижелерді бағалау, толық тиімді салық әкімшіліктерін анықтау және тиімділігі төмендерінде нақты жақсарту мүмкіндіктерін анықтау көзделді. Аңдатпа. Бұл мақалада 2022-2023 жылдардағы Еуразиялық экономикалық одақтың (ЕАЭО) төрт еліндегі салықтық әкімшіліктің тиімділігі жан-жақты қарастырылды. Салық органдарының макроэкономикалық тұрақтылыққа, тікелей шетелдік инвестицияларды тартуға және жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) нығайуына қосқан үлесі талданды. ССР деректерді қоршау талдау (DEA) моделі қолданылып, салық органдарының тиімділігін бағалау және салыстырмалы талдау жүргізілді. Нәтижесінде, толық тиімді деп танылған салық әкімшіліктері анықталды, ал тиімділігі төмен органдар үшін жақсарту жолдары көрсетілді.

Зерттеуде нақты деректердің маңыздылығы дәлелденді және олардың салық әкімшілігінің тиімділігіне әсері айқындалды. Талдау нәтижелері макроэкономикалық тұрақтылықты арттыру, салықтық саясатты оңтайландыру және инвестициялық тартымдылықты күшейту үшін ұсыныстар ұсынуға мүмкіндік берді. ЕАЭО елдеріндегі салық әкімшілігінің әлсіз жақтары анықталып, оларды жетілдіру бойынша нақты қадамдар айқындалды. Сондай-ақ, тиімділікті арттыруға бағытталған әдістердің практикалық қолдану мүмкіндіктері көрсетілді.

Осылайша, мақала ЕАЭО елдеріндегі салықтық әкімшіліктің тиімділігін арттыруға арналған негізгі әдістемелік тәсілдерді ұсынады және бұл саланы жақсарту үшін нақты ұсыныстар жасайды. Зерттеу нәтижелері мемлекеттік басқару, экономикалық тұрақтылық және аймақтық интеграция тұрғысынан пайдалы болып табылады.

Кілт сөздер: салық әкімшілігі, тиімділік, қаптамалық мәліметтерді талдау, жалпы ішкі өнім, салықтар, инвестициялар, макроэкономикалық тұрақтылық.

Ключевые слова: налоговое администрирование, эффективность, анализ обволакивающих данных, валовой внутренний продукт, налоги, инвестиции, макроэкономическая стабильность.

Keywords: tax administration, efficiency, analysis of enveloping data, gross domestic product, taxes, investments, macroeconomic stability.

JEL classifications: H21, H31, I38

Кіріспе. Кіріспе. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі "Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм" атты Қазақстан халқына Жолдауында тұрақты салық саясатын жүргізу, қолданыстағы салық жүйесін түбегейлі қайта жүктеу және салық төлеушілерге деген сенімге негізделген салықтық әкімшілендірудің жаңа тәсілін қалыптастыру қажеттігіне ерекше назар аударылды. Сонымен қатар, салықтық әкімшілендіруді толық цифрландыру, қолайлы бизнес жағдайларын сақтай отырып, салық режимдерін оңтайландыру қажеттігі атап өтілді. Осылайша, салықтық әкімшілендірудің тиімділігін аудиттеу мемлекеттік аудиттің стратегиялық маңызды бағытына айналады. Кәсіпкерлер үшін қолайлы

ағымдағы жағдайларды сақтай отырып, салық режимдерін оңтайландыру маңызды қадам болып табылады.

Тұрақты экономикалық даму мен жаһандану жағдайында салықтық әкімшілендірудің тиімділігі мәселелері Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) елдері үшін аса өзекті болып отыр. Салықтық саясат пен әкімшілендірудің сапасын арттыру экономикалық тұрақтылық пен инвестициялық тартымдылықты қамтамасыз ету үшін маңызды болып табылады.

Зерттеудің мақсаты. DEA әдістерін қолдана отырып, ЕАЭО елдеріндегі салықтық әкімшілендіру тиімділігін жан-жақты және терең бағалау. Бұл әдіс мүше мемлекеттер арасындағы экономикалық интеграцияны ынталандырып, неғұрлым теңгерімді, тиімді және үйлестірілген салықтық шешімдердің негізін қалайды. Талдау нәтижелері салықтық әкімшіліктердің жұмысына қатысты әлсіз тұстарды анықтап, оларды жақсарту үшін нақты ұсыныстар береді.

Зерттеудің міндеттері:

1. DEA үлгілерін пайдалана отырып, ЕАЭО елдерінің салықтық әкімшіліктерінің салыстырмалы тиімділік деңгейін анықтау.
2. Салықтық әкімшілендірудің әлсіз тұстары мен озық тәжірибелерін айқындау.
3. Тиімділігі төмен салық органдары үшін жақсарту стратегияларын ұсыну.
4. Салықтық саясатты оңтайландыруға және өңірлік экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге арналған ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері. Зерттеу барысында CCR деректерді қоршау талдау (DEA) моделі қолданылды. Бұл модель әрбір елдің салықтық әкімшілігінің тиімділігін өлшеу және салыстырмалы талдау үшін пайдаланылды. Зерттеу әдістемесі нақты деректерді статистикалық өңдеу және олардың макроэкономикалық тұрақтылыққа әсерін бағалауды қамтиды. Сондай-ақ, зерттеу нәтижелерінің сенімділігін арттыру үшін теориялық және эмпирикалық дереккөздерге сілтемелер жасалды.

Осы зерттеу мүше елдер арасындағы салықтық әкімшілендірудің тиімділігін арттыруға және аймақтық ынтымақтастықты нығайтуға арналған маңызды практикалық ұсыныстарды ұсынады.

Әдебиеттік шолу. Попова, Дрожжина және Масловтың (2011) айтуынша, "ғалымдардың пікірінше, жақсы ұйымдастырылған және жоғары тиімді салық әкімшілендірусіз мемлекеттік салық саясатын толық жүзеге асыру мүмкін емес" [1]. Мишустиннің (2007) анықтамасы бойынша, салық әкімшілендіру — "салық төлеушілер мен мемлекеттік органдар арасындағы қатынастар жүйесін басқару, бұл бюрократияның заңды биліктің ұтымды ұйымдық формасы ретінде жүзеге асырылатын қызметі, салық қатынастарын реттейтін ережелер мен нормалардың сақталуын бақылау және олардың технологияларын басқару" [2].

Еуропалық комиссия салықтарды адал және тиімді қысқартуды басты назарда ұстайды, бұл жеткілікті ресурстар мен салық төлеушілердің тәртібін талап етеді. Салық әкімшілендіруге салық төлеушілерді тіркеу, салық декларацияларын өңдеу, ақпаратты тексеру және бақылау, қарыздарды жинау және шағымдарды қарастыру сияқты функциялар кіреді. Еуропа елдері мен ЭЫДҰ (OECD) мүшелері салық әкімшілендіруде сәйкестік пен тиімділікке басымдық береді. Олар салық органдарының қызметін жақсартуға және салық төлеушілердің міндеттемелерін орындауға ерекше көңіл бөледі.

Салық органдарының қызметін бағалау көрсеткіштері, мысалы, салықтық сәйкестік деңгейі, Майкл Кин мен Ричард Слемродтың еңбектерінде зерттеліп, АҚШ пен Ұлыбританияда кеңінен қолданылған [3].

Салық әкімшілендіру тиімділігін өлшеу бойынша зерттеулер салыстырмалы түрде сирек кездеседі. Қолда бар зерттеулер негізінен салық сәйкестігіне жұмсалатын шығындарға назар аударады, ал салық органдарының жұмысын тікелей бағалауға аз көңіл бөлінеді (Сэндфорд және т.б., 1989; Слемрод, 1992). Дегенмен, бұл шектеулі зерттеулер салық әкімшілендірудің қызметі мен тиімділігін арттырудың ықтимал жолдары туралы құнды түсініктер береді [4].

Драгойлович және басқалар (2014) 16 ЭЫДҰ еліне 2009 жылы деректерді қоршау талдауын (DEA) қолдана отырып, кірістерге бағытталған, тұрақты масштабты қайтарым (CRS) тәсілін пайдаланып зерттеу жүргізді [5].

Джибрил (2020) 2015/2016 жылдардағы Аддис-Абебадағы 14 шағын және орта салық кеңсесінің техникалық және масштабтық тиімділігін DEA әдісімен талдады. Енгізілген деректерге салық төлеушілердің жалпы саны, кеңсе жалдау шығындары және қызметкерлер саны кірді, ал нәтижелерге тікелей және жанама жиналған салықтар кірді. Зерттеу тиімсіз салық органдарының ресурстарды шамадан тыс пайдалануына және ауқымның үнемсіздігіне тап болғанын көрсетті,

сонымен қатар 75%-ы ауқымның ұлғаюын көрсеткен. Ұсыныстарға операциялық жоспарлауды жетілдіру, үздік тәжірибелерді қабылдау, кеңсе жалдау шығындарын азайту, персоналды оқытуға инвестиция салу және жаңа технологияларды енгізу кірді. Сондай-ақ масштабтық тиімділікті ішкі дамыту арқылы арттыру ұсынылды [6].

Бұл зерттеулер жиынтығы салық әкімшілендірудің тиімділігін бағалауға арналған әртүрлі көрсеткіштер мен әдістердің маңыздылығын көрсетеді және салық саясаты мен басқару тәжірибесін жетілдіруге бағытталған идеяларды ұсынады.

Салық әкімшілендірудің тиімділігін бағалауда қарама-қайшылықтар туындайды: кейбір зерттеулер (мысалы, Драгойлович және т.б., 2014) өнімділікке, ал басқалары (Gemmell et al., 2013) шығындарға бағытталған. Бұл неғұрлым жан-жақты бағалау үшін осы тәсілдерді біріктіру қажеттілігі туралы сұрақты тудырады.

Осы тұрғыдан алғанда, мемлекеттік шығындарды қаржыландырудың негізгі көзі ретінде салық жүйесінің тиімділігі фискалдық саясатта маңызды фактор болып табылады, ал бұл кез келген мемлекеттік басқару әрекетін жүзеге асыру үшін шешуші рөл атқарады. [7] Әдебиетте жүргізілген талдаудан көріп отырғанымыздай, көптеген зерттеулер дәстүрлі DEA модельдерін пайдаланды, бұл модельдер статистикалық қасиеттерге ие емес және нәтижесінде тиімділік туралы қате бағалаулар береді. Сонымен қатар, олар жүйенің кірістері мен шығыстары ретінде дәстүрлі айнымалыларды қолданады, негізінен жалақы шығыстарының деңгейі, қызметкерлер саны, табыс жинау деңгейі сияқты көрсеткіштерді қарастырады. Бұл зерттеулер салық жүйесінің күрделі әкімшілік параметрлерін, мысалы, салық төлеуге жұмсалатын уақыт, салық процестерінің цифрландырылу деңгейі, ақпараттық жүйелерге инвестиция салу шығындары және салық тексерулерінің табыстылығын ескермейді. [8]

Жаһандану және экономикалық тұрақсыздық жағдайында салықтық әкімшілендірудің тиімділігі мәселесі өте өзекті болып қала береді. Онда макроэкономикалық тұрақтылық, шетелдік инвестицияларды тарту және ЖІӨ өсімі мәселелері қарастырылған. Осы саладағы зерттеулерді жалғастыру мыналар үшін маңызды:

- ЕАЭО елдері үшін озық тәжірибелердің анықтамалары.
- Салық жүйелерінің ашықтығын арттыру.
- Сандық технологияларды ескере отырып салық саясатын оңтайландыру.
- Осылайша, бұл зерттеу қазіргі заманғы аналитикалық әдістер мен сәйкес деректерді пайдалана отырып, бар білім кемшіліктерін жоюға бағытталған.

Негізгі бөлім. Салық органдары әдетте ірі және ықпалды ұйымдар болып табылады, олар өздерінің ішкі процестеріне айтарлықтай күш салады. Салық органдарының ішкі процестері келесі 1-суретте көрсетілген:

Сурет – 1

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

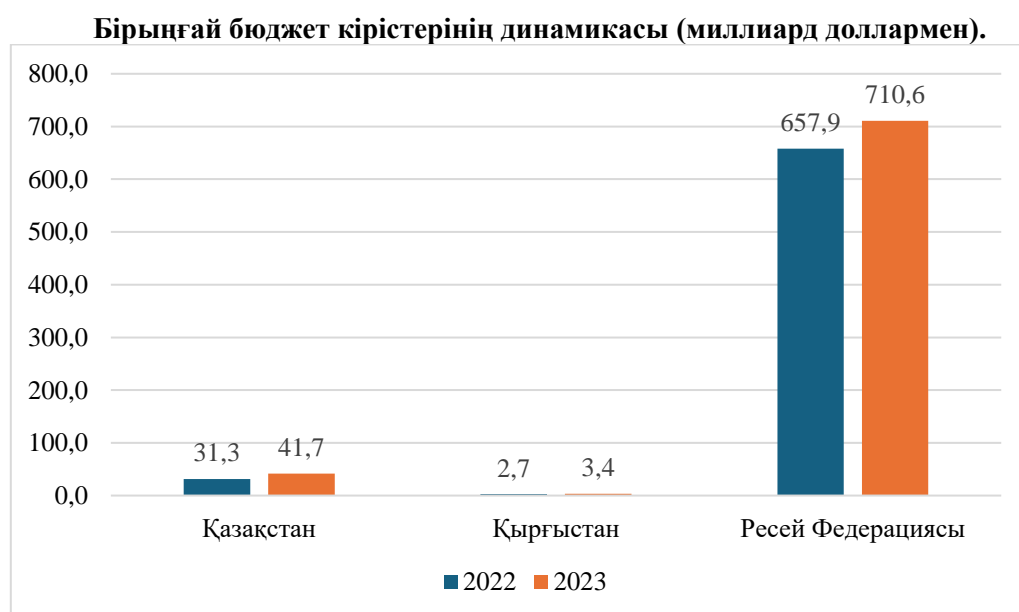
Салық әкімшілендіру – салықтық қатынастарды басқару жүйесі. Ол салық және басқа да мемлекеттік органдар арқылы жүзеге асырылады. Тар мағынада, салық әкімшілендіру салық заңнамасының орындалуын салық органдары арқылы бақылау ретінде түсіндіріледі.

Салық заңдарын сақтау деңгейі – салық әкімшілендіру тиімділігінің маңызды көрсеткіші болып табылады, әсіресе АҚШ пен Ұлыбританияда. Салық және қаржы жүйесіндегі кез келген реформалар салық әкімшілендірудің тиімділігіне оң әсер етуі тиіс (1-сурет).

2-сурет – Бірыңғай бюджет кірістерінің динамикасын бейнелейді. Графиктің x осі уақыт аралығын (әдетте қаржы жылдары немесе тоқсандар бойынша) көрсетеді, ал y осі жиналған кіріс көлемін көрсетеді. Графиктегі динамикалық сызық немесе бағандар кірістер деңгейіндегі өзгерістерді, өсу, ауытқу және үрдістерді визуалды түрде көрсетеді.

Кірістердің өсуі немесе төмендеуі байқалатын негізгі кезеңдер белгіленіп, бюджет өнімділігіне әсер ететін факторлар туралы түсінік береді. Бұл визуалды материал біріктірілген бюджеттің қаржылық жағдайын және оған әсер ететін фискалды саясатты түсіну үшін маңызды.

Сурет – 2

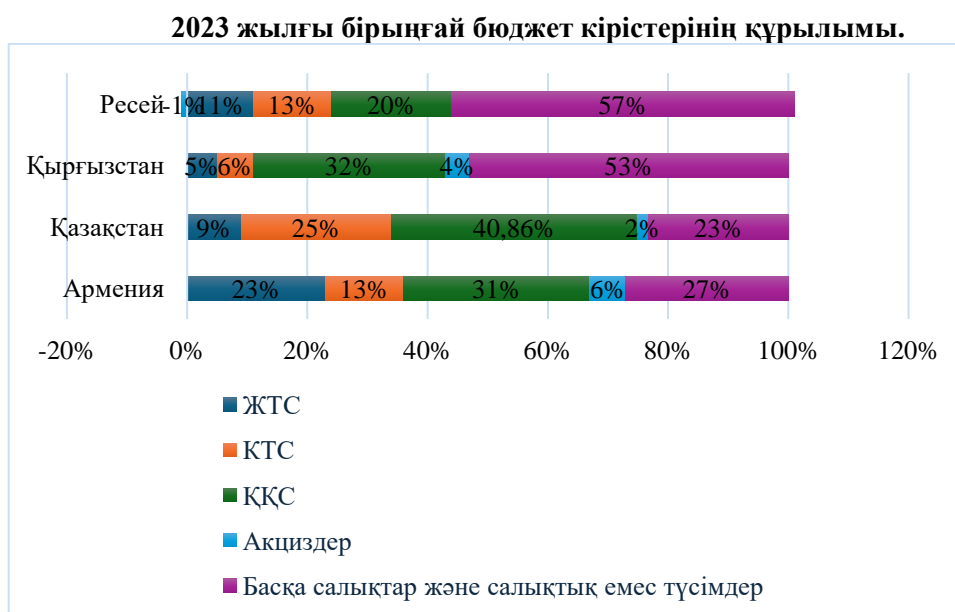
* [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Ұсынылған деректерге сүйене отырып, ЕАЭО елдерінің көпшілігінде ЖІӨ-нің өсімі байқалады. Ресейдің кірістері \$657,9 миллиардтан \$710,6 миллиардқа дейін ұлғайып, оның бірыңғай бюджетінің айтарлықтай өскенін көрсетті. Бұл диаграмма аталған елдердің кіріс динамикасын айқын бейнелейді, олардың салыстырмалы қаржылық жағдайы мен бюджет өнімділігіндегі өзгерістерді көрсетеді.

2-сурет бірыңғай бюджет кірістерінің 2023 жылдағы егжей-тегжейлі құрылымын көрсетеді.

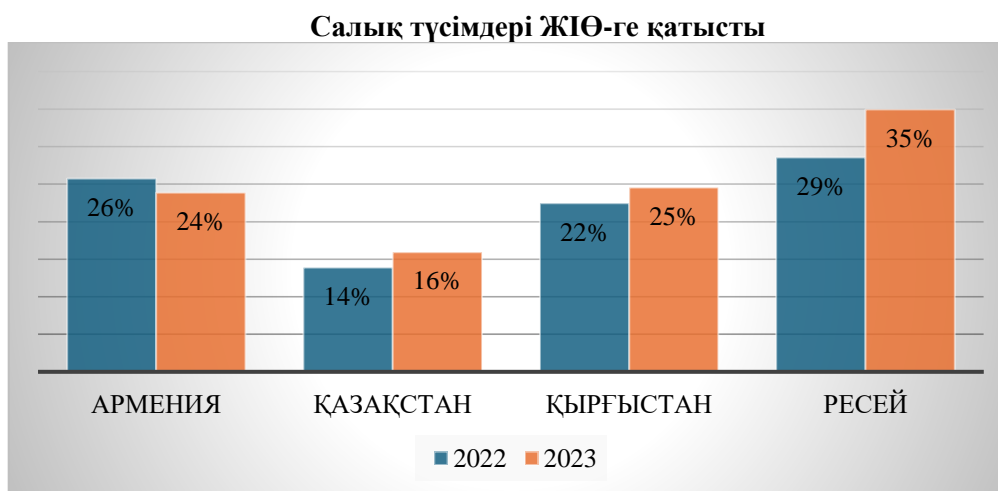
Диаграмма (пиесызба, бағанды график немесе аймақтық диаграмма) жалпы бюджетке әртүрлі кіріс көздерінің қосқан үлесін бейнелейді. Әрбір сегмент немесе бағана салықтар, гранттар және басқа қаржылық түсімдер сияқты түрлі кіріс санаттарын көрсетеді.

Әр сегменттің өлшемі оның жалпы кірістегі үлесін білдіреді, бұл кірістердің құрамын визуалды түрде көрсетеді. Бұл құрылым әрбір кіріс көзінің салыстырмалы маңыздылығын және 2023 жылға арналған бірыңғай бюджеттің қаржылық құрылымын түсінуге көмектеседі.

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2023 жылы ЕАЭО мүше мемлекеттерінің бюджеттеріне түсетін салық түсімдерінің негізгі үлесі келесідей болды: Арменияда табыс салығы (23%) және ҚҚС (31%); Қазақстанда табыс салығы (25%) және ҚҚС (40,86%); Қырғызстанда ҚҚС (32%); Ресейде табыс салығы (13%) және ҚҚС (20%). (Сурет 3)

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2021-2023 жылдар аралығында Армения, Қазақстан, Қырғызстан және Ресей бойынша ЖІӨ-ге шаққандағы салық түсімдерінің деректері әртүрлі үрдістерді көрсетеді. Арменияда салық түсімдері 2021 жылы ЖІӨ-нің 22,70%-ын құрап, 2022 жылы 25,73%-ға дейін өсті, ал 2023 жылы аздап төмендеп, 23,86%-ды құрады. Қазақстанда ЖІӨ-дегі салық түсімдерінің үлесі 2021 жылы 15,60%-дан 2022 жылы 13,89%-ға дейін төмендеп, 2023 жылы 15,94%-ға дейін қайта өсті. Қырғызстанда салық түсімдері 2021 жылы 20,00%-дан 2022 жылы 22,44%-ға және 2023 жылы 24,56%-ға дейін артты. Ресейде 2021 жылы салық түсімдері ЖІӨ-нің 33,01%-ын құрап, 2022 жылы 28,57%-ға дейін төмендеді, бірақ 2023 жылы 34,95%-ға дейін қайта өсті. (Сурет 4)

Бұл кесте көрсетілген кезең бойынша әртүрлі санаттар немесе секторлар үшін қолданылатын салық мөлшерлемелерін ұсынады.

Салық мөлшерлемелері

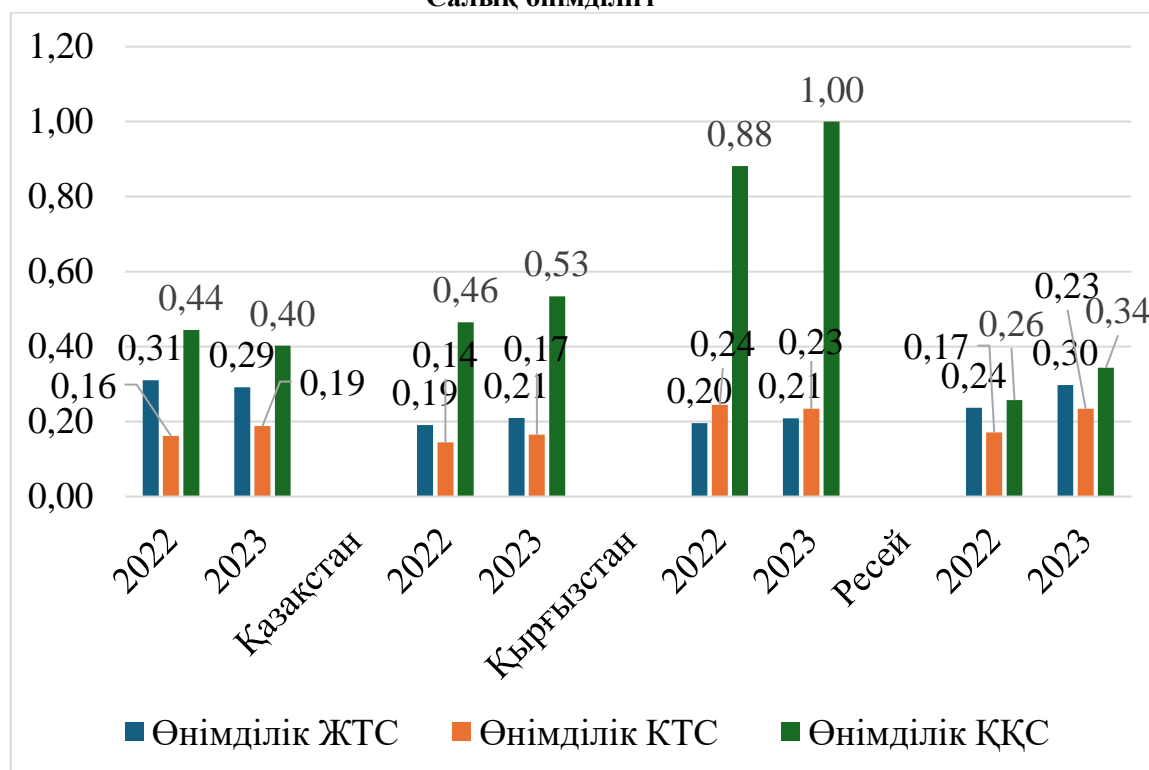
Елдер	Армения	Қазақстан	Қырғызстан	Ресей
ЖТС	20%	10%	10%	13%
КТС	18%	20%	10%	20%
ҚҚС	20%	12%	12%	20%

* [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Кесте 1 төрт елдегі — Армения, Қазақстан, Қырғызстан және Ресей — салық мөлшерлемелерін көрсетеді.

Сурет – 5

Салық өнімділігі

* [13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2022 және 2023 жылдардағы талдау негізінде келесідей қорытынды жасауға болады. Арменияда жеке табыс салығының (ЖТС) өнімділігі 0.31-ден 0.29-ға төмендеді, ал қосылған құн салығының (ҚҚС) өнімділігі 0.44-тен 0.40-қа аздап төмендеп, салыстырмалы түрде тұрақты болды. Қазақстанда ҚҚС өнімділігі 0.46-дан 0.53-ке өсті, ал ЖТС өнімділігі 0.19-дан 0.21-ге және корпоративтік табыс салығының (КТС) өнімділігі 0.14-тен 0.17-ге артты. Қырғызстанда ҚҚС өнімділігі 0.88-ден 1.0-ге өсті, ал ЖТС пен КТС өнімділігі тұрақты қалды. Ресейде ЖТС өнімділігі 0.24-тен 0.30-ға артты, КТС өнімділігі 0.24-тен 0.23-ке төмендеді, ал ҚҚС өнімділігі 0.26-дан 0.34-ке өсті.

Бұл кестеде ЕАЭО-ға мүше елдердің 2022 және 2023 жылдардағы жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) көрсеткіштері берілген. Берілген мәліметтер ЕАЭО елдерінің экономикалық көрсеткіштері мен өсім үрдістерін көрсетеді. Олар осы елдердің экономикалық жағдайларының қалай өзгергенін түсінуге, сондай-ақ аймақтық экономикалық динамиканы талдауға арналған маңызды дереккөз ретінде қызмет етеді. (Сурет 5)

ЕАЭО елдерінің ЖІӨ

	ЖІӨ 2022	ЖІӨ 2023
Армения	19,5134758	24,212
Қазақстан	225,342034	261,338
Қырғызстан	12,1343866	13,9870112
Ресей	2302,85145	2033,408

* [14] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Армения 2022 жылы ЖІӨ-нің 19,51 миллиард доллардан 2023 жылы 24,21 миллиард долларға дейін өскенін көрсетті. Қазақстан өз кезегінде осы кезеңде 225,34 миллиард доллардан 261,34 миллиард долларға дейін тұрақты өсім көрсетті. Қырғызстан да экономикалық әлеуетінің артқанын атап өтті, оның ЖІӨ 12,13 миллиард доллардан 13,99 миллиард долларға дейін өсті. Ал Ресей, керісінше, өз экономикасының көлемін 2302,85 миллиард доллардан 2033,41 миллиард долларға дейін азайтты. (2-кесте)

Деректерді қоршай талдау (DEA) біртекті шешім қабылдау бірліктерінің (DMU) бірнеше кірістер мен шығыстармен жұмыс тиімділігін өлшейді (Cooper, 2011). Бұл әдіс бастапқыда Charnes (1978) тарапынан қоғамдық сектордағы коммерциялық емес ұйымдарды бағалау үшін жасалды және содан бері басқа әдістер арқылы оңай анықталмайтын қызметтерді жақсартудың жолдарын анықтайтыны дәлелденді (Sherman және Zhu, 2006).

DEA әдісінің негізгі жұмыс механизмі – қолжетімді ресурстарды пайдалану және түпкілікті қызметтерді қамтамасыз ету негізінде қарастырылып отырған барлық бірліктерді салыстыру. Осылайша, ең тиімді және ең тиімсіз бірліктер анықталады, олардың тиімділігін нақты жақсартуға болады.

Тұрақты қайтарым шкаласы (CRS) немесе CCR (Charnes, Cooper, Rhodes) моделі бойынша деректерді қамту сызықтық бағдарламалау моделіне сәйкес, бізде n шешім қабылдау бірлігі бар деп болжаймыз ($j = 1...n$), олардың әрқайсысы m кірістерді ($x_{1j}, x_{2j}...x_{mj}$) пайдаланады және s шығыстарды ($y_{1j}, y_{2j}...y_{sj}$) тұрақты қайтарым шкаласы технологиясы арқылы өндіреді. Біздің мақсатымыз – олардың салыстырмалы тиімділігін бағалау (Charnes, 1978). Басқаша айтқанда, әрбір бірлік әртүрлі мөлшерде x_{ij} кірістерді тұтынады және u_j шығыстарын өндіреді. Сонымен қатар, $x_{ij} \geq 0$ және $u_j \geq 0$, әрбір DMU кем дегенде бір оң кіріс пен шығысқа ие.

Осылайша, DEA әдісі бойынша шешім қабылдау бірлігінің (DMU_i) техникалық тиімділігі (TE) сызықтық бағдарламалау есебін шешу арқылы анықталады. Бұл есепте DMU_i тиімділігін барынша арттыру қарастырылады, ал басқа DMU-лардың тиімділігі бірліктен аспауы керек. Бұл есептің таңдаулы айнымалылары – DMU_i-дің жеке кірістерін топтастыру үшін қолданылатын салмақтар.

Осы шарттар негізінде бірліктердің салыстырмалы тиімділігін бағалау шығыстардың салмақталған сомасының кірістердің салмақталған сомасына қатынасын барынша арттыру арқылы келесі математикалық формула түрінде ұсынылады:

$$\text{Max } h_0 = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj_0}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij_0}} \quad (1),$$

Төмендегі шарттармен:

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj_0}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij_0}} \leq 1, \quad j=1, \dots, n, \quad r=1, \dots, s \quad (2),$$

$$u_r, v_j \geq 0, \quad i=1, \dots, m, \quad r=1, \dots, s \quad (3),$$

Бұл зерттеу 2023 жылы 5 ЕАЭО елдеріндегі салық органдарының тиімділігін деректерді қоршай талдау әдісі арқылы бағалауға негізделген. Атап айтқанда, Ресей, Беларусь, Қазақстан, Армения және Қырғызстан салық органдарының тиімділігін өлшеу және салыстыруға әрекет жасалады. Алғашқы 5 ЕАЭО елін таңдау олардың ЕАЭО-ға қосылуына және одан туындайтын салдарларға, соның ішінде мемлекеттік кірістерді жинау рәсімдері мен салық салу деңгейінде жалпы іс-қимыл стратегиясын әзірлеу тұрғысынан негізделген.

Деректер ресми қоғамдық көздерден (Еуразиялық комиссия, 2024) жиналып, салық органдары қызметінің динамикалық дамуын бағалау үшін жеткілікті деп саналады. Деректерді қоршай талдаудың жобасы тұрақты қайтарым шкаласын қамтамасыз ететін негізгі нәтижеге бағытталған

CCR моделін пайдаланды. Бұл модельде кіріс деректерін арттыру немесе азайту шығыс деректерін сол пропорцияда арттырады немесе азайтады.

Нәтижеге бағытталған деректерді қоршау талдау моделін қолдану себебі – бұл зерттеудің мақсаты ресурстарды үнемдеу емес, салық органдарының қолжетімді ресурстарын пайдалана отырып, нәтижелерді барынша арттыру болып табылады.

Салық әкімшіліктерінің макроэкономикалық тұрақтылыққа қосқан үлесін және ЖІӨ-ні нығайтудағы тиімділігін бағалау үшін DEA моделінде келесі кіріс және шығыс параметрлері таңдалды:

Шығыс деректер:

- Жалпы ішкі өнім (2022, 2023)
- Салық түсімдері (2022, 2023)
- Жалпы ішкі өнімдегі салық түсімдерінің үлесі (2022, 2023)
- Салық құрылымындағы жеке табыс салығының үлесі
- Салық құрылымындағы заңды тұлғаларға салынатын табыс салығының үлесі
- Салық құрылымындағы қосылған құн салығының үлесі

Кіріс деректер:

- Қосылған құн салығының мөлшерлемесі
- Заңды тұлғаларға салынатын табыс салығының мөлшерлемесі
- Жеке табыс салығының мөлшерлемесі
- Қосылған құн салығының өнімділігі
- Заңды тұлғаларға салынатын табыс салығының өнімділігі
- Жеке табыс салығының өнімділігі

Кесте – 3

Салықтық әкімшілендірудің тиімділігі

	2022	2023
Армения	0,6209	0,5859
Қазақстан	0,7829	0,7467
Қырғызстан	0,4745	0,4546
Ресей	1	0,9

* [15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2022 жылы Ресей ең жоғары тиімділікке қол жеткізді, оның көрсеткіші 1-ге тең болды, бұл барлық ықтимал салықтардың жиналғанын көрсетті. Қазақстан 0,7829 көрсеткішімен екінші орында, Армения 0,6209 көрсеткішпен үшінші орында, ал Қырғызстан 0,4745 көрсеткішімен ең төменгі тиімділік деңгейін көрсетті. 2023 жылы барлық елдерде салық әкімшілігінің тиімділігі төмендеді. Ресейдің тиімділігі 0,9-ға, Қазақстанның тиімділігі 0,7467-ге, Арменияның тиімділігі 0,5859-ға, ал Қырғызстанның тиімділігі 0,4546-ға дейін төмендеді (3-кесте).

Қорытынды. Тиімді салықтық әкімшілендіру жүйесін құру макроэкономикалық тепе-теңдікті қамтамасыз ету мен тікелей шетелдік инвестицияларды тартудың маңызды факторларының бірі болып табылады. Бұл тұрғыда тиімді салықтық әкімшілендіру жүйелерін дамытқан елдер үлкен қаржылық тұрақтылық пен жақсы макроэкономикалық көрсеткіштерге қол жеткізеді. Бұл өз кезегінде тікелей шетелдік инвестициялардың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, күшті институттарды құру және инвестиция деңгейінің артуы ел экономикасының көлемі мен халықтың әл-ауқатының жақсаруына ықпал етеді.

Бұл зерттеудің мақсаты — Еуразиялық экономикалық одақтың бес еліндегі салықтық әкімшілендіруінің тиімділігін макроэкономикалық тұрақтылыққа және тікелей шетелдік инвестицияларды тарту жағдайларын жасауға қосқан үлесі тұрғысынан бағалау болды. Бұл үшін деректерді қоршай талдау әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, 2022 жылы зерттелген салық әкімшіліктерінің орташа тиімділігі 41,74% деңгейінде болды. Тек Ресей салық әкімшілігі макроэкономикалық тұрақтылықты нығайту саласында толық тиімді деп танылды.

Бұл зерттеу DEA (Data Envelopment Analysis) әдісін қолдана отырып, ЕАЭО елдеріндегі салықтық әкімшілендірудің тиімділігін кешенді бағалауды қамтамасыз етеді. Негізгі мақсат

салықтық әкімшілендірудің тиімділігіне әсер ететін факторларды анықтау және салықтық әкімшілендіру жүйесін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар беру болды.

Негізгі қорытындылар:

Салық әкімшілігінің тиімділігі:

Ресейлік салық жүйесі өзінің ең жоғары тиімділігіне 2022 жылы қол жеткізді, бірақ 2023 жылы ЕАЭО-ның барлық елдерінде тиімділік төмендеді. Бұл өзгермелі экономикалық жағдайда салықтық әкімшілендіруді күшейту қажеттілігін көрсетеді.

Кемшіліктер мен проблемалар:

— Кейбір елдерде (Қырғызстан, Армения) процестерді цифрландырудың әлсіздігі.

— Негізгі салықтардың, әсіресе ҚҚС және корпоративтік табыс салығының тиімділігінің төмендігі.

— ЕАЭО деңгейінде салық органдарын басқарудың бірыңғай стратегиясының болмауы.

ЕАЭО елдері үшін практикалық ұсыныстар:

Салық әкімшілігін цифрландыруды жеделдету:

— Ашықтықты арттыруға және салық есептілігін өңдеуді жеделдетуге мүмкіндік беретін автоматтандырылған мониторинг және деректерді талдау жүйелерін енгізу.

— Салық операцияларын қадағалау және салық төлеуден жалтарудың алдын алу үшін блокчейн технологиясын пайдалану.

— Салық процедураларын оңтайландыру:

— Салық декларациясы мен төлеу тәртібін жеңілдету арқылы салық төлеушілерге әкімшілік жүктемені азайту.

— Салық төлеушілерге қолайлылықты жақсарту үшін декларацияларды алдын ала толтыру жүйесін енгізу.

Салық органдарының кадрлық әлеуетін дамыту:

— Аналитикалық құралдар мен цифрлық технологияларды пайдалану бойынша оқыту бағдарламалары арқылы қызметкерлердің біліктілігін арттыру.

— Қызметкерлерді еңбек тиімділігін арттыруға ынталандыру тетіктерін құру.

ЕАЭО шеңберінде салықтық стратегияларды үйлестіру:

— Салық әкімшілігінің тиімділігін бағалау көрсеткіштерінің бірыңғай жүйесін әзірлеу.

— Қатысушы елдер арасында озық тәжірибелер мен технологиялар алмасуды жүзеге асыру.

— Салық бақылауын күшейту және салық төлеушілердің сенімін арттыру:

— Салық төлеушілермен кері байланыс тетіктерін жетілдіру.

— Бизнесті көлеңкелі сектордан шығару үшін салық амнистиясын немесе ынталандыру бағдарламаларын енгізу.

Осылайша, зерттеу ЕАЭО елдерінде салықтық әкімшілендіруді жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар бере отырып, алға қойылған мақсаттарға қол жеткізілгенін растады. Бұл шаралар салық органдары қызметінің тиімділігін арттыруға, макроэкономикалық тұрақтылықты нығайтуға және экономиканың тұрақты өсуіне жағдай жасауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Попова Л.В., Дрожжина И.А., Маслов Б.Г. Налоговые системы зарубежных стран: учебно-методическое пособие. — М.: Дело и Сервис, 2008. — 368 с.
2. Мишустин М.В. Информационно-технологические основы администрирования имущественных налогов // Вопросы экономики. — 2008. — №8. — С. 150–152. — doi: 10.32609/0042-8736-2008-8-150-152.
3. Keen M., Slemrod J. Optimal tax administration // National Tax Journal. — 2017. — № 70 (1). — P. 213–232.
4. Gemmill N., Kneller R., Sanz I. The growth effects of tax rates in the OECD // Journal of Economic Surveys. — 2013. — № 27 (4). — P. 746–767. —DOI: 10.1111/joes.12010.
5. Dragojlovic A., Ravelic, P., Duric D., Vidojevic D., Dobrodolac M. Measuring tax administration service levels by using DEA // Economic computation and economic cybernetics studies and research. — 2014. — № 48 (1). — P. 293–308.

6. Sabadoi J., Deveza V., Bausing G., Mohamad J. Measuring efficiency using data envelopment analysis: application on 12 police precincts in Davao City, Philippines // *European Journal of Economic and Financial Research*. – 2022. – №6 (3). – P. 27–50. – URL: <http://www.oapub.org/soc>
7. International Monetary Fund. – URL: <https://www.imf.org/en/Home>
8. Anastasiou A., Kalligosfyris C., Kalamara E. Determinants of tax evasion in Greece: econometric analysis of co-integration and causality, variance decomposition and impulse response analysis // *Bulletin of Applied Economics*. – 2021. – № 1 (8). – P. 29–57.
9. Khan A., Shireen S. Drivers of financial and operational performance of MFIs: evidence from Eastern Europe and Central Asia region // *Benchmarking: An International Journal*. – 2020. – № 9 (27). – P. 2679–2697.
10. Magai P., Ilumo M. Revisiting the effect of the EAC customs union on intra-regional trade performance: does it only matter for exports? // *Cogent Economics & Finance*. – 2024. – № 12 (1). – doi.org/10.1080/23322039.2024.2363458.
11. Khitakhunov A., Mukhamediyev B., Pomfret R. Eurasian Economic Union: present and future perspectives // *Econ Change Restruct*. – 2017. – № 50. – P. 59–77. – doi.org/10.1007/s10644-016-9182-1.
12. Pomerlyan E., Belitski M. Regional integration and economic performance: evidence from the Eurasian Economic Union // *Eurasian Geography and Economics*. – 2023. – № 65 (5). – P. 627–655. – doi.org/10.1080/15387216.2022.2163414.
13. Vinokurov E. Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results // *Russian Journal of Economics*. – 2017. – №1. – P. 54–70.
14. Евразийская экономическая комиссия. – URL: <https://eec.eaeunion.org>
15. Sherman D., Zhu J. Benchmarking with quality-adjusted DEA (Q-DEA) to seek lower-cost high-quality service: evidence from a U.S. bank application // *Ann Oper Res*. – 2006. – № 145. – P. 301–319.

REFERENCES

1. Popova L., Drozhzhina I., Maslov B. Nalogovye sistemy zarubezhnykh stran: uchebno-metodicheskoe posobie [Tax systems of foreign countries: an educational and methodological guide] – M.: Delo i Servis. – 2008. – 368 s. [In Russian].
2. Mishustin M. Informatsionno-tehnologicheskie osnovy administrirovaniya imushchestvennykh nalogov // *Voprosy ekonomiki*. [Information technology fundamentals of property tax administration // *Economic Issues*] – 2008. – № 8. – S. 150–152. – doi: 10.32609/0042-8736-2008-8-150-152. [In Russian].
3. Keen M., Slemrod J. Optimal tax administration // *National Tax Journal*. – 2017. – №70 (1). – P. 213–232.
4. Gemmel N., Kneller R., Sanz I. The growth effects of tax rates in the OECD // *Journal of Economic Surveys*. – 2013. – № 27 (4). – P. 746–767. – doi: 10.1111/joes.12010.
5. Dragojlovic A., Ravelic P., Duric D., Vidojevic D., Dobrodolac M. Measuring tax administration service levels by using DEA // *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*. – 2014. – № 48 (1). – P. 293–308.
6. Sabadoi J., Deveza V., Bausing G., Mohamad J. Measuring efficiency using data envelopment analysis: application on 12 police precincts in Davao City, Philippines // *European Journal of Economic and Financial Research*. – 2022. – №6 (3). – P. 27–50. – URL: <http://www.oapub.org/soc>
7. International Monetary Fund. – URL: <https://www.imf.org/en/Home>
8. Anastasiou A., Kalligosfyris C., Kalamara E. Determinants of tax evasion in Greece: econometric analysis of co-integration and causality, variance decomposition and impulse response analysis // *Bulletin of Applied Economics*. – 2021. – №1 (8). – P. 29–57.
9. Khan A., Shireen S. Drivers of financial and operational performance of MFIs: evidence from Eastern Europe and Central Asia region // *Benchmarking: An International Journal*. – 2020. – 9 (27). – P. 2679–2697.
10. Magai P., Ilumo M. Revisiting the effect of the EAC customs union on intra-regional trade performance: does it only matter for exports? // *Cogent Economics & Finance*. – 2024. – № 12 (1). – doi.org/10.1080/23322039.2024.2363458.
11. Khitakhunov A., Mukhamediyev B., Pomfret R. Eurasian Economic Union: present and future perspectives // *Econ Change Restruct*. – 2017. – №50. – P. 59–77. – doi.org/10.1007/s10644-016-9182-1.

12. Pomerlyan E., Belitski M. Regional integration and economic performance: evidence from the Eurasian Economic Union // *Eurasian Geography and Economics*. – 2023. – № 5 (5). – P. 627–655. – doi.org/10.1080/15387216.2022.2163414.

13. Vinokurov E. Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results // *Russian Journal of Economics*. – 2017. – №1. – S. 54–70.

14. Evraziiskaya ekonomicheskaya komissiya. [Eurasian economic commission] – URL: <https://eec.eaeunion.org> [In Russian].

15. Sherman D., Zhu J. Benchmarking with quality-adjusted DEA (Q-DEA) to seek lower-cost high-quality service: evidence from a U.S. bank application // *Ann Oper Res*. – 2006. – № 145. – P. 301–319.

Несипбай О.М., Серикова М.А., Серикова Г.С., Хамитова Д.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ ЕАЭС

Аннотация

Цель данной работы – оценить и сравнить относительную эффективность налогового администрирования 4 стран Евразии в 2022-2023 гг. с точки зрения вклада в макроэкономическую стабильность, привлечение прямых иностранных инвестиций и укрепление ВВП. С помощью модели предполагается измерить эффективность работы налоговых органов исследуемых стран Евразии, оценить относительную эффективность, оценить результаты, определить полностью эффективность налогового администрирования, а также определить возможности реального улучшения областей эффективности. в направлении анализа данных в среде специальных данных ССР. Впоследствии для налоговых администраций, считающихся неэффективными, предлагается ряд возможных способов повышения их эффективности за счет конкретных изменений (ослаблений) в уровнях доходов и расходов, которые можно реализовать, чтобы сделать их более эффективными. Также результаты анализа содержат полезную информацию об эффективности налоговых служб, которую их администрациям следует использовать для изменения условий работы с целью повышения эффективности. Кроме того, проверка достоверности позволила сделать полезные выводы о качестве результатов исследования и важной роли реальных данных в относительной эффективности налогового администрирования стран Евразии. Достоверность результатов исследования показала важную роль реальных данных и позволила сделать важные выводы относительно повышения относительной эффективности налогового администрирования. Таким образом, предложенные методы используются для повышения эффективности.

Nessipbay O., Serikova M., Serikova G., Khamitova D.

ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF TAX ADMINISTRATION OF EAEU

Annotation

The objective of this paper is to assess and compare the relative efficiency of tax administration in four Eurasian countries in 2022-2023 in terms of their contribution to macroeconomic stability, foreign direct investment attraction and GDP growth. The model is intended to measure the efficiency of tax authorities in the studied Eurasian countries, assess relative efficiency, evaluate results, determine the overall efficiency of tax administration and identify opportunities for real improvement in efficiency areas. in the direction of data analysis in the CCR special data environment. Subsequently, a number of possible ways to improve the efficiency of tax administrations considered inefficient are proposed for tax administrations that can be implemented through specific changes (relaxations) in revenue and expenditure levels to make them more efficient. The results of the analysis also provide useful information about the efficiency of tax administrations that their administrations should use to change their operating conditions to improve efficiency. In addition, the validation test allowed us to draw useful conclusions about the quality of the research results and the important role of real data in the relative efficiency of tax administration in the Eurasian countries. The reliability of the research results showed the important role of real data and allowed to draw important conclusions regarding the increase of relative efficiency of tax administration. Thus, the proposed methods are used to increase efficiency.